

ZMĚNY V PROFESNÍM ZATÍŽENÍ UČITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

PETR URBÁNEK

ÚVOD

Obtížnost a celková náročnost učitelské profese jsou dány povahou a charakterem profesních aktivit, u nichž je dominující zejména vysoká psychická zátěž. Ta je v učitelství ovlivněna celou řadou specifických činitelů, jako je např. frekvence, intenzita i charakter komunikativních podnětů, neustálá nutnost vysokého stupně koncentrace, kontrola a sebekontrola učitelem, značná variabilita profesních činností, obtížně předvídatelný vývoj edukační situace, nejednoznačnost hodnocení výsledků práce, časový tlak, sociální klima apod. Kromě tohoto psychického aspektu v profesní zátěži učitele, který je zásadní a ve vztahu k osobnosti učitele relativně stabilní, spolurozhoduje o celkové zátěži také množství, objem a intenzita činností. Rozsah prováděných profesních aktivit je možno sledovat a měřit. Získaná data vypovídají o časové dimenzi profesní zátěže a je možné z nich usuzovat také na celkovou profesní zátěž učitele.

Průcha (1998, 227 - 228), který sledoval nálezy pedagogického výzkumu v české odborné literatuře v letech 1990 - 1997, uvádí různé hodnoty profesní časové zátěže učitele základní školy, zjištěné různými autory. Tak například Kurelová (1977) uvádí celkovou průměrnou profesní časovou zátěž, kterou zjišťovala metodou autosnímkování, 47,6 hod. týdně. Údaje Asociace ředitelů základních škol vykazují hodnoty 49, 2 hod. týdně. Hodnoty týdenní profesní časové zátěže učitelů, které zjišťovala metodou dotazníku Seebauer (1997, 149 - 150) v pěti evropských zemích (Česká republika, Maďarsko, Rakousko, Slovensko, Slovinsko), jsou právě u českých učitelů nejnižší a činí v průměru 37,81 hodin.

1. CÍLE A HYPOTÉZY

Také cílem našeho výzkumu bylo zjištění celkového rozsahu a struktury profesních aktivit učitelů základních škol.

V těchto opakovaných šetřeních (v letech 1997 a 1998) jsme se navíc pokusili odhalit i předpokládané diference v rozsahu i ve struktuře profesních činností, vyplývajících jako důsledek změny (navýšení) míry vyučovací povinnosti učitelů základních a středních škol. Kromě samotné komparace rozsahu a struktury profesní časové zátěže jsme opakovaným měřením sledovali také verifikaci již získaných dat (Urbánek 1998, 69 - 76).

Stanovili jsme čtyři následující pracovní hypotézy (H₁, H₂, H₃, H₄):

- H₁: Celkový zjištěný průměrný rozsah profesních aktivit u učitelů přesahuje úředně stanovenou pracovní dobu.
- H₂: Mezi učiteli budou výrazné individuální rozdíly v rozsahu profesních aktivit.
- H₃: Předpokládáme, že navýšením míry vyučovací povinnosti učitelů (šetření 1998) vzroste časová profesní zátěž (oproti šetření 1997).
- H₄: Předpokládáme, že se navýšením míry vyučovací povinnosti učitelů (šetření 1998) změní struktura profesních činností (oproti šetření 1997).

2. METODIKA ŠETŘENÍ

2.1. Výzkumný nástroj

Výsledky některých z výše citovaných šetření, která zjišťovala rozsah a strukturu profesních aktivit učitele, byly získávány nepřímými výzkumnými metodami, zejména dotazováním. Dotazník sice umožňuje hromadný, a tedy také sběr většího množství dat. Při zjišťování rozsahu a struktury profesních činností učitelů považujeme však za objektivnější a také přesnější přímou metodu časového snímkování (pozorování). Tuto metodu, kterou podrobněji popisuje např. Kurelová (1995) a kterou jsme také při našich obou šetřeních použili, je časově i organizačně velmi náročná.

2.2. Charakteristika výzkumných šetření

Náročnost metody časového snímku tkví jednak v zajištění dostatečného počtu přesně instruovaných pozorovatelů (supervizorů) a dále také v problematicky těsném a relativně dlouhodobějším (minimálně týdenním) kontaktu supervizora se sledovaným učitelem.

Šetření proběhla vždy v dubnu v letech 1997 (šetření A) a 1998 (šetření B) zejména v severočeském, východočeském a středočeském regionu, nejvíce (60,5%) v osmi okresech (Liberec, Mladá Boleslav, Jablonec n. Nisou, Trutnov, Semily, Děčín, Pardubice, Praha). Podrobnější popis výzkumného šetření je publikován na jiném místě (Urbánek, 1999).

2.3. Charakteristiky sledovaných souborů

Vzhledem k výzkumným možnostem jsme nebyli schopni opakovat šetření u téhož jediného souboru. Snažili jsme se proto ovlivnit výběr šetřených učitelů a zachovat alespoň přibližně stejné parametry u obou sledovaných souborů (např. velikost souboru, pohlaví, věk, resp. délka profesní praxe, aprobační struktura, počet žáků ve výuce šetřené osoby, počet žáků školy, velikost sídla školy). Nej důležitější charakteristiky obou souborů (soubor A a B) jsou uvedeny v tabulce [1].

		ŠETŘENÍ 1997 (A)		ŠETŘENÍ 1998 (B)	
		ABS.	REL. (%)	ABS.	REL. (%)
Σ		124	100,0	129	100,0
♀		106	85,5	103	79,8
♂		18	14,5	26	20,2
DÉLKA PRAXE	≤ 5 let	19	15,3	20	15,5
	6 – 10	14	11,3	14	10,9
	11 – 20	38	30,6	36	27,9
	21 – 30	33	26,6	29	22,5
	≥31 let	20	16,1	30	23,2
POČET ŽÁKŮ ŠKOLY	≤ 250	19	15,3	21	16,3
	251- 500	63	50,8	59	45,7
	≥ 501	42	33,9	49	38,0

TABULKA [1]: Základní charakteristiky sledovaných souborů

3. VÝSLEDKY A DISKUSE

3.1. Celková profesní časová zátěž učitelů a její změny

Naše obě šetření zjišťovala v kontextu k obdobným profesiografickým výzkumům zejména celkový objem profesních aktivit učitelů základní školy.

V šetření A (1997) vykazuje celková průměrná týdenní profesní časová zátěž učitelů sledovaného souboru ($n = 124$) 2712 minut, v přepočtu k normovanému (tehdy platnému) úvazku (22 hod. v týdnu) 2719 minut, tj. 45,3 hodiny. V šetření B (1998) jsou tyto hodnoty u šetřeného souboru ($n = 129$) 2706 minut, v přepočtu na normovaný úvazek (24 hod. v týdnu) 2740 minut, tj. 45,7 hodiny (TABULKA [2]).

Z výsledků je zřejmé, že se časová profesní zátěž u učitelů obou šetřených souborů pohybuje v průměru nad hranici úředně stanovené pracovní doby, a to o 6,6, resp. 7,5%. Dalším zjištěním je fakt, že mezi oběma šetřeními nejsou v celkové profesní časové zátěži učitelů předpokládané výrazné rozdíly, které by odpoovídaly nárůstu míry vyučovací povinnosti (ta se zvýšila o 9,1%).

To na jedné straně překvapuje, neboť se očekávalo, že navýšení míry vyučovací povinnosti se u učitelů neúnosně promítne i do všech dalších profesních aktivit a do celkové profesní časové zátěže. Na druhé straně je možné se domnívat, že na vyšší pracovní zátěž učitelé reagovali omezením některých

profesních aktivit. Je otázkou, které profesní aktivity byli učitelé nuceni redukovat a do jaké míry takovýto zásah ovlivnil přímo i nepřímo kvalitu vyučovacího procesu.

	ŠETŘENÍ 1997 (A) <i>n</i> = 124		ŠETŘENÍ 1998 (B) <i>n</i> = 129	
	ABS.	REL (%)	ABS.	REL (%)
PRŮMĚRNÝ ÚVAZEK (hod./týdně)	21,94	-	23,70	-
PROFESNÍ ČAS. ZÁTĚŽ Σ (minut/týdně)	2712	100,0	2706	100,0
PROFESNÍ ČAS. ZÁTĚŽ Σ reduk. (minut/týdně)	2719	-	2740	-
PROFESNÍ AKTIVITY:				
1. 0 PŘÍMÁ VÝUKA A S NÍ SPOJENÉ AKTIVITY	1857	68,5	1802	66,6
1. 1 VÝUKA	987	36,4	1067	39,4
1. 3 PŘÍPRAVA NA VÝUKU	388	14,3	320	11,8
1. 4 PŘÍPRAVA POMŮCEK	127	4,7	115	4,3
1. 5 OPRAVOVÁNÍ, HODNOCENÍ	250	9,2	238	8,8
2. 0 ČINNOSTI UČITELE S VÝUKOU SOUVISEJÍCÍ	425	15,7	394	14,6
2. 1 DOZORY	121	4,5	114	4,2
2. 2 SUPLOVÁNÍ, POHOTOVOSTI	78	2,9	70	2,6
2. 7 ADMINISTRATIVNÍ ČINNOSTI	46	1,7	36	1,3
3. 0 PORADY, SCHŮZE	118	4,4	105	3,9
4. 0 VZDĚLÁVACÍ AKTIVITY	189	7,0	207	7,6
5. 0 MIMOŠKOLNÍ AKTIVITY	105	3,9	156	5,7
6. 0 VEŘEJNÁ ČINNOST UČITELE	14	0,5	33	1,2

TABULKA [2]: Srovnání struktury profesních aktivit učitelů ZŠ (1997/1998)

3.2. Struktura profesní zátěže učitelů a její změny

Na výše položenou otázku jsme se snažili odpovědět také sledováním struktury profesních činností učitele. Nejvíce času věnuje učitel přímé výuce a s ní bezprostředně spojenými aktivitami (1.0). Čas strávený touto činností představuje téměř sedmdesát procent z (týdenního) času všech profesních aktivit (TABULKA [2]).

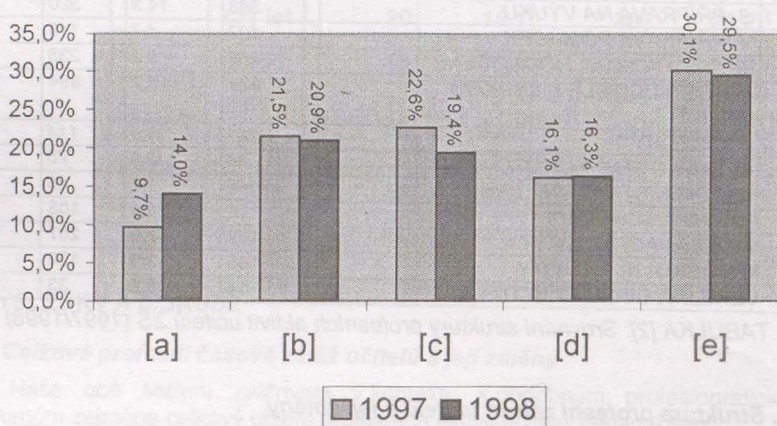
U této kategorie (1.0) profesních aktivit jsou patrné změny mezi výsledky obou šetření, zejména v časové struktuře. Zatímco přirozeně došlo k nárůstu samotné výuky (1.1) celkový rozsah činností (1.0) dokonce mírně poklesl, a to zejména zásluhou nižších hodnot u profesních aktivit projektivní povahy (1.3, 1.4), kde rozdíl představuje osmdesát minut týdně. Překvapivě poklesl i rozsah činností učitele s výukou související (2.0). U činností této kategorie se předpokládá vlivem změny v dělbě práce pedagogického sboru spíše nárůst. Více času naopak věnují učitelé vzdělávacím aktivitám (4.0) a mimoškolním činnostem s žáky (5.0).

3.3. Individuální rozdíly profesní zátěže mezi učiteli a jejich změny

Kromě průměrných hodnot a struktury profesní časové zátěže učitelů jsme také zkoumali a porovnávali individuální rozdíly mezi respondenty. Vyšší rozdíl v profesní časové zátěži mezi jednotlivými učiteli (ve srovnání s jinými profesními skupinami) bývá chápán jako skutečnost, která odráží zvláštnosti učitelského povolání (Pařízek 1988, 66). Lze říci, že toto zjištění potvrzuji i naše obě šetření (GRAF [1]).

Učitelé byli rozděleni do pěti skupin ([a] až [e]) podle toho, jak se zjištěné (k úvazku redukované) hodnoty celkové časové zátěže odchylovaly od normované (42,5 hodiny za týden = 2550 minut). Hranici skupiny jsme určili jako $\pm 5\%$, resp. $\pm 15\%$ odchylky od normované zátěže.

GRAF [1]: Individuální rozdíly profesní časové zátěže

Podíl učitelů s normovanou (do $\pm 5\%$) časovou zátěží (skupina [c]) činí 22,6% (1997), resp. 19,4% (1998). Zhruba stejný podíl učitelů (21,5%, resp. 20,9%) představuje skupina [b] s podprůměrnou zátěží (do -15%). Ještě nižší zátěž byla zjištěna u skupiny [a], kterou tvořilo 9,7%, resp. 14,0% učitelů sledovaných souborů. Nadprůměrné hodnoty naopak reprezentují skupiny [d] (16,1, resp. 16,3) a [e] (30,2, resp. 29,5).

Charakteristiky grafu [1] znázorňují již výše zmíněné skutečnosti. Jeho nesouměrnost ve prospěch nadprůměrných hodnot potvrzuje značný rozsah celkové profesní časové zátěže. Relativně vysoké podíly sledovaných učitelů ve skupinách s „extrémními“ hodnotami [a], [e] zase korespondují s „typickými“ velkými individuálními rozdíly v profesní časové zátěži učitelů.

Při sledování individuálních rozdílů v profesní časové zátěži učitelů je také zajímavé srovnání obou šetření. I přes podstatný zásah do podmínek práce učitelů překvapuje relativní stabilita znovu naměřených charakteristik.

ZÁVĚR

Prezentovaná profesiografická šetření, která pracovala metodou časového snímku, potvrdila pracovní hypotézu H_1 a zjistila značný průměrný rozsah profesních aktivit u učitelů ZŠ, který úředně stanovenou pracovní dobu přesahuje v průměru o cca 6 – 8%.

Potvrzena byla také pracovní hypotéza H_2 , že mezi učiteli jsou výrazné individuální rozdíly v rozsahu profesních aktivit.

Naopak šetření neprokázala významnější nárůst časové profesní zátěže učitelů v souvislosti s navýšením míry vyučovací povinnosti a hypotéza H_3 se tak nepotvrdila.

Předpoklad, že se s navýšením míry vyučovací povinnosti učitelů změní také struktura profesních činností se potvrdil (pracovní hypotéza H_4). Výrazně se snížil rozsah činností související s přípravou učitele na vyučování, zvýšil se rozsah vzdělávacích aktivit učitelů a mimoškolní činnost.

V souvislosti s využitím méně frekventovaného a poměrně náročného výzkumného nástroje (metoda časového snímku) je možné relativně stabilní charakteristiky výsledků obou šetření i při variabilních podmínkách výzkumu (navýšení míry vyučovací povinnosti, komparace jiných souborů) chápat jako verifikaci výsledků.

Literatura:

- KURELOVÁ, M.: Analýza profesionálních činností učitelů. Referát na 3. Konferenci ČAPV, Brno Šlapanice 1995.
- KURELOVÁ, M.: Analýza profesionálních činností učitelů – příprava k mezinárodní komparaci. In: *Výchova a vzdělávání v českých zemích na prahu třetího tisíciletí*. Plzeň, ČAPV a PedF ZČU 1997, s. 167 – 176.
- PAŘÍZEK, V.: *Učitel a jeho povolání*. SPN, Praha 1998.
- PRŮCHA, J.: *České základní vzdělávání: nálezy pedagogického výzkumu*. *Pedagogika* 48, 1998, č. 3, s. 212 – 242
- SEEBAUER, R.: *Lehrer(in) sein in Mitteleuropa*. Mandelbaum, Wien 1997.
- URBÁNEK, P.: Profesní zatížení učitelů ZŠ. In: *Stati o edukačních konstruktech*. Technická univerzita, Liberec 1998, s. 69 – 76.
- URBÁNEK, P.: Profesní časové zatížení učitelů ZŠ. *Pedagogika* 49, 1999 (v tisku).

AUTOR – KONTAKT:

PaedDr. Petr Urbánek, Dr.

Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty TU
Liberec